

Н. КУЛІШ (Хмельницькій)

ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ І ПОВНОТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ В УКРАЇНІ

Актуальність теми. Більш ніж двадцять років функціонування України як незалежної держави, формування громадянського суспільства, відновлення повноправної діяльності церковних інституцій актуалізували потреби розв'язання проблем удосконалення законодавства щодо державно-церковних відносин. Зокрема це стосується проблем, пов'язаних із створенням умов для запровадження релігійної освіти в Україні відповідно до практики і правових норм, що існують у світі.

Дослідженість проблеми. В силу своєї актуальності тема релігійної освіти та виховання в Україні неодноразово ставала предметом наукового аналізу релігієзнавців, філософів, соціологів, богословів, юристів, законодавців, представників виконавчих органів влади. Ця проблематика досліджувалася у працях М. Бабія, В. Бондаренка, В. Єленського, С. Здіюрка, А. Колідного, О. Сагана, Л. Филипович, П. Яроцького та ін. За всієї значущості робіт цих авторів, дана проблема, на нашу думку, потребує подальшої конкретизації, особливо в контексті потреб поліпшення вітчизняного законодавства, створення правових умов для повного задоволення релігійних потреб сучасного віруючого в Україні. Дана стаття має на меті проаналізувати сучасні проблеми релігійної освіти та виховання в Україні, шляхи їх розв'язання як умови повноти забезпечення свободи совісті та віросповідання, прав і свобод сучасного віруючого.

Основний зміст статті. Можливість організації релігійної освіти в Україні базується на трьох визначальних засадах: по-перше, на праві особи на свободу совісті; по-друге, праві людини на вільний розвиток особистості; по-третє, на праві батьків виховувати і навчати дітей відповідно до власних переконань. Чинним Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації"¹ врегульовано значний масив положень, які стосуються забезпечення релігійної освіти. Так, релігійні управління і центри відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) мають

право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення навчання до трудового стажу та ін. (ст. 11 Закону України)¹.

Створення реальних умов для забезпечення права на релігійну освіту позитивно позначається на динаміці мережі релігійних навчальних закладів для підготовки кадрів священства та церковнослужителів. Якщо у 1991 р. в Україні було 9 духовних навчальних закладів, то в 2000 р. вже 121. На початок 2014 р. в країні налічувалось 206 духовних навчальних закладів з понад 26 тисячами слухачів². У сфері вищої освіти, в деяких університетах відкрито теологічні факультети, акредитовано спеціальність богослов'я. Відкриваються недільні школи, що можна розцінювати не тільки як прагнення релігійних організацій забезпечити своє відтворення, а й, певною мірою, як розширення каналу релігійного виховання підрастаючого покоління. У 2010 р. в Україні діяло 12, 8 тис. недільних шкіл³, у 2013 р. – 13,4 тис.⁴

Незважаючи на можливості, надані Церкві для реалізації власного духовного потенціалу чинним Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації", донині у релігійно-освітній сфері залишається низка проблем, що потребують свого розв'язання, більш повної реалізації законних потреб сучасного віруючого.

Насамперед це стосується державного визнання суспільного статусу виховників духовних навчальних закладів. Нині вони залишаються фактично дискримінованими у порівнянні з випускниками інших навчальних закладів (державних і приватних), оскільки не вважаються такими, що мають вищу освіту. Це негативно впливає як на їхні можливості щодо продовження навчання, зокрема здобуття наукових ступенів, є певною перешкодою їхній суспільній інтеграції. Обмежуються

¹ Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації". 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – С. 283

² Інформаційний звіт Міністерства культури України «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» (Короткий виклад): [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/327651;jsessionid=C576ABCB3D48CB82182949A7237D6CDE>

³ Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні: підсумки дослідження, тенденції і проблеми. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 1-2. – С. 9.

⁴ Інформаційний звіт Міністерства культури України «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» (Короткий виклад): [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/327651;jsessionid=C576ABCB3D48CB82182949A7237D6CDE>

права не лише випускників, а й студентів та викладачів духовних навчальних закладів: на них не поширюються соціальні пільги та гарантії, передбачені законом для відповідних категорій державних та приватних навчальних закладів (шльоговий проїзд студентів, надання відпустки у зв'язку із заочним і вечірнім навчанням, розмір відпустки для викладачів, нарахування їм педагогічного стажу тощо)⁵.

Безперечно, що така ситуація неоднозначним чином впливає не тільки на зазначені категорії осіб, а й на віруючих загалом. Адже незважаючи на загальне визнання важливості релігії та Церкви в країні та суспільстві, і надалі зберігаються норми обмежувального характеру, які ставлять під сумнів загальні декларації про забезпечення рівних прав усім громадянам.

Потребує юридичного унормування право релігійних організацій нарівні з іншими громадськими організаціями засновувати власні конфесійні навчальні заклади. Хоча варто зазначити, що у даному питанні в Україні склалася ситуація, коли реалії випереджають існуючі правові норми. У чинному Законі України "Про свободу совісті та релігійні організації" не передбачена норма для заснування релігійними організаціями конфесійних навчальних закладів, що в певному сенсі можна розцінювати, як позбавлення віруючих батьків можливостей для реалізації їх конституційного права на виховання своїх дітей відповідно до власних релігійних переконань.

Як практична реакція на що несправедливість у ряді міст України громадськими організаціями, віруючими засновано чимало освітніх навчальних закладів, переважно приватних, під опікою релігійних спільнот, де ведеться конфесійно орієнтоване навчання. Найбільш показовим прикладом слугує Український католицький університет (м. Львів). Чимало закладів такого типу перебувають під патронатом греко-католицької церкви: школа І-ІІ ступенів ім. Василя Великого (м. Івано-Франківськ), школа І-ІІ ступенів ім. Св. Софії (м. Львів), колегіум ім. Священномученика Йосафата (м. Бучач, Тернопільської обл.), ліцей ім. Патріарха Йосипа Сліпого (м. Тернопіль), колегіум-інтернат "Знамення" (с. Зарваниця, Тернопільської обл.), ліцей ім. блаж. Климента Шептицького (м. Львів). Хоча серед цих шкіл немає окремого навчального закладу з першого до третього ступеня, але існуючі заклади у всій сукупності охоплюють всі вікові групи⁶.

⁵ Редетніков Ю. Релігійна освіта в Україні та її правовий стан [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.risu.org.ua/ukr/study/research_conference/education_0710/

⁶ «Світськість освіти не полягає у її виключно атеїстичному характері» Інтер'ю зі священником Романом Небожком, керівником Бюро УГКЦ для зв'язків з державними органами воєни: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1222183283> - Заголовок з екрану.

За такої ситуації перед законодавцем постає двоїтка проблема – унормування дозволу і легалізація діяльності навчальних закладів, що фактично діють явочним порядком. Тому чим швидше цей процес відбудеться, тим швидше конфесії та віруючі отримають реальне право інтегруватися в освітній простір країни, збагативши його новими експериментальними підходами, а віруючі батьки зможуть задовольнити свої прагнення, "щоби дитина виховувалася християнським середовищем, аби моральні і культурні цінності, якими живе християнська сім'я, не переривалися на порозі школи, але щоби школа продовжувала і доповнювала те, що дає родина і Церква"⁷. Тим паче, що 60% українців хочуть, щоб їх діти навчалися в загальноосвітніх навчальних закладах, заснованих Церквою (релігійними організаціями), у т.ч 18,1% – беззастережно, 41,9% – залежно від рівня навчання, який забезпечували б такі навчальні заклади⁸. Майже 32,2% респондентів підтримують можливість отримання Церквою і релігійними організаціями права на заснування загальноосвітніх шкіл; серед віруючих таких є 38,3%⁹.

Водночас варто зазначити, що безпосереднє вирішення цих проблем буде залежати не тільки "від ступеня демократичності суспільства, стану свободи, зокрема релігійної, в ньому, а й від рівня усвідомлення владою міри своєї відповідальності за духовний розвиток країни та її громадян, від переконання віруючих людей в необхідності освіти і самоосвіти, і не тільки духовної"¹⁰.

Іншим, не менш проблемним моментом, є питання впровадження в загальноосвітній школі предмету "Основи християнської етики", що на практиці набула характеру відвертої пропаганди і поширення релігійної віри в світських навчальних закладах. Лише з появою відповідного міністерського нормативно-правового документу ситуацію вдалось спрямувати у нормальне русло. Створення такої ситуації неодиозначно характеризує українські Церкви, тому не можна не погодитись з релігієзнавцем С. Здіяруком, який відзначає, що "в розпорядженні релігійних організацій наявна чимала кількість власних духовних навчальних закладів, недільних шкіл, через які церкви при добрій волі та

⁷ Там само

⁸ Биченко А. Проблема релігійного навчання та виховання дітей і молоді в Україні очима громадян / А. Биченко, М. Міщенко // Національна безпека та оборона, 2005. - № 8. - С. 15.

⁹ Релігія і влада в Україні: проблеми взаємодійності. Інформаційні матеріали Центру Разумкова до Круглого столу на тему «Державно-конфесійні відносини в Україні: станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємн?» 22 квітня 2013 р. – Київ: Центр Разумкова, 2013. – С. 14.

¹⁰ Филиппович Л. І Знову про освіту ... в контексті ДЦВ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://libip56.wordpress.com/2011/02/15/about-education/> - Заголовок з екрану.

бажаним, цілком спроможні проводити масштабну виховну й катехітичну діяльність і, головне, – на добровільних, дійсно, демократичних засадах¹¹.

Корисним у цьому випадку видався б досвід Франції та Данії, де релігійні курси у державних школах відсутні, проте у шкільні програми введено змістові блоки, які знайомлять учнів з основними світовими релігіями.

Загалом, незважаючи на певну усталеність форм взаємодії між державою та релігійним сегментом у Європі, активні міграційні процеси останнього часу актуалізували й тут проблеми організації вивчення релігії у школі. З огляду на це, консультативною радою експертів з свободи релігії і переконань ОБСЄ було підготовлено концепцію релігійної освіти – «Толедські засадничі принципи навчання релігії в державних школах». Автори цього документу підкреслюють, що наразі йдеться лише про *вивчення релігій*, а не про *навчання релігій*. Основними принципами концепції стали: використання наукових методів викладання релігійних знань; повага до прав людини і громадянських цінностей; спеціальна підготовка викладачів відповідно до ідей релігійної свободи; співпраця з релігійними організаціями; повага до місцевих проявів релігійного і світського плюралізму¹².

Слід зауважити, що у різних європейських країнах по-різному ставляться до релігійних освіти та виховання, виходячи з традицій власної системи освіти. Скажімо, у Великій Британії в кожній державній школі основна навчальна програма включає релігійну освіту для всіх учнів¹³. Водночас, церкви мають можливість засновувати власні незалежні школи, в яких можуть використовувати конфесійні форми богослужіння і проводити релігійне навчання у відповідності до власних потреб¹⁴. У Швеції, незважаючи на те, що освіта в державних школах світська, вивчення релігії є обов'язковим як в початковій, так і середній школах¹⁵. А ось у Франції релігійне навчання здійснюється у приватних конфесійних школах. У школах, що заключили договір з державою, приймають учнів без розрізнення за ознакою раси чи релігії – релігійне навчання не

¹¹ Златорук С. Проблеми і перспективи взаємодії світської і релігійної систем освіти в Україні / С. Златорук // Українське релігієзнавство. – 2005. – №4. – С. 43.

¹² В Москві прошла презентація документа ОБСЄ «Толедські принципи по обучению воирахам религий»: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.newsru.com/arch/religy/01apr2008/toledo.html> - Заголовок з екрану.

¹³ Мак-Клінн Девид. Государство и Церковь в Великобритани // Государства и религии в Европейском союзе (опыт государственно-церковных отношений). Отв. ред. Краснов А.А. – М., 2009. – С. 80.

¹⁴ Там само. – С. 82.

¹⁵ Фриджер Ларс. Государство и Церковь в Швеции. // Государства и религии в Европейском союзе (опыт государственно-церковных отношений). – С. 668.

обов'язкове¹⁶. Державна школа відокремлена від релігії у Бельгії та Швейцарії¹⁷. В Італії у державних школах існує чітке розрізнення між положеннями, які діють щодо Католицької церкви, і тих, які застосовуються до інших деномінацій. Так, у дитячих садках і початковій школі релігійна освіта складає дві години на тиждень, а в старших класах – один раз в тиждень; релігійна освіта не надається в університетах¹⁸. В окремих країнах пострадянського простору проблема релігійної освіти і надалі залишається не прописаною в законодавстві. У Законі Республіки Беларусь «Про свободу совісті та релігійні організації»¹⁹ існує норма про те, що зареєстровані релігійні організації вправі у відповідності зі своїми статутами створювати для релігійного просвітництва дітей і дорослих учбові групи і невідільні релігійні школи. Створення загальноосвітніх навчальних закладів з релігійно визначеною системою не передбачається. Ця норма не обумовлюється і в законодавстві Російської Федерації.

Повертаючись до українських реалій, варто відзначити, що у вирішенні названих проблемних моментів зацікавлена держава і віруєча спільнота. Так, з боку держави в добу Незалежності здійснювалися неодноразові спроби на законодавчому рівні вирішити це питання. В проєкті «Концепція державно-конфесійних відносин в Україні», зокрема, зазначено, що право на свободу совісті передає право громадян на вільне отримання релігійної освіти та виховання, що означає, по-перше, що державна система освіти повинна забезпечувати можливість релігійного навчання учнів і студентів на добровільних (факультативних) засадах; по-друге, право церкви (релігійних організацій) на створення та утримання навчальних закладів, що надають релігійну освіту як професійну (релігійні (духовні) навчальні заклади) та загально-просвітницьку (конфесійні навчальні заклади)²⁰.

Прагнення врегулювати зазначені вище проблеми простежується і в новому проєкті Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», де за державною системою освіти в Україні підтверджується світський характер. Навчально-виховний процес у державних і

¹⁶ Бадеван-Годме Брьджит. Государство и Церковь во Франции. // Государства и религии в Европейском союзе (опыт государственно-церковных отношений). – С. 609.

¹⁷ Про «Християнську етику» без ілюзій // Голос України. – 2008. – 27 березня. – С. 19.

¹⁸ Феррарі Сильвіо. Государство и Церковь в Италии // Государства и религии в Европейском союзе (опыт государственно-церковных отношений). – С. 270.

¹⁹ Закон Республіки Беларусь «О свободе совести и религиозных организациях»: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lrs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=119%3A1&catid=42%3Aосовити&Itemid=69&lang=uk

²⁰ Проєкт Концепції державно-конфесійних відносин в Україні від 18.07.2008: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lrs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=114%3A1&catid=41%3Aрп&Itemid=68&lang=uk

комунальних навчальних закладах ґрунтується на засадах світоглядного плюралізму та позаконфесійності (ст.6, ч.1). Релігійні організації нарівні з іншими юридичними особами приватного права мають право у встановленому порядку засновувати дошкільні, загальноосвітні та вищі навчальні заклади, зокрема з релігійно визначеною системою виховання (ст.6, ч.6).²¹ У проєкті закладено засадничу норму сприяння реалізації прав громадян на свободу вибору характеру освіти як елемента свободи совісті.

Таким чином, державою, суспільством декларується позиція, що спрямована на якомога повніше задоволення релігійних потреб віруючих, врахування їх потреб та запитів.

Прискорити процес правової імплементації значаєсних законодавчих ініціатив намагалася і релігійна спільнота на рівні звернень Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Пропонувалося визнати релігійні організації суб'єктами права заснування навчальних закладів державного стандарту освіти; вирівняти в соціальних правах студентів та викладачів духовних навчальних закладів зі студентами та викладачами державних і приватних навчальних закладів; комплексно вирішити питання щодо можливості акредитації духовних навчальних закладів.²²

Орієнтирами у цій діяльності мають бути, на нашу думку, норми відповідних міжнародних правових актів: "Загальної Декларації прав людини" (1948), "Міжнародного пакту про громадянські та політичні права" (1966), "Першого протоколу до Конвенції про захист прав і основних свобод людини" (1950), Декларації "Про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань" (1981) та інших документів, ратифікованих Україною. Важливими у цьому аспекті є відповідні резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи. Звичайно, кожна держава по-різному регламентує процеси релігійної освіти та виховання. У площині даної теми важливим, на нашу думку, є розуміння законотворчих ініціатив у ставленні до релігії як до приватної справи, надання пріоритету прав особистості щодо державних інтересів, врахування значення просвітницько-моральної місії релігійних організацій.

Не до кінця вирішеним у сфері релігійної освіти питанням є, на нашу думку, питання права батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань та ставлення до релігії. Чинним Законом "Про свободу совісті та релігійні організації" прописано, що "батьки або особи, які їх

21 Проєкт Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" (нова редакція): [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=784%3A1&catid=41%3A1&Itemid=68&lang=uk

22 Звернення членів Всеукраїнської Ради Церков до Президента України Віктора Януковича від 22.03.2012: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1026%3A1&catid=51%3A2&Itemid=78&lang=uk

замінують, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії" (ст.3). Якщо взяти до уваги той факт, що зазначена норма впроваджувалась на початку 90-х років ХХ ст. і виходила з радянських умов освіти та виховання, то цілком очевидно, що нині воно має бути переглянутим з врахуванням якісно нових суспільних, духовних, правових, сімейних умов та запитів, прав і свобод сучасного віруючого, прагнень законодавця максимально забезпечити задоволення потреб релігійних організацій і конкретного віруючого, захистити права усіх категорій населення.

Особливо це важливо щодо дітей. Останнім часом Україною ратифіковано велика кількість міжнародних документів, зокрема, Декларацію прав дитини, Конвенцію про права дитини, Європейську конвенцію про здійснення прав дітей. Конституція України, Закон України "Про охорону дитинства" umożliwили зайняття дитиною нового місця в сучасному українському суспільстві, вона визнана повноцінною і повноправною особистістю, самостійним суб'єктом права. Здавалося б, оптимальним підтвердженням зазначеного слугують дані соціологічного опитування, згідно з яким лише 1% дітей в Україні є такими, які ніколи не чули про права дитини.²³

Проте, по-перше, реалії виявляються дещо іншими: 48% дітей вважають, що порушується їх право висловлювати власну думку, кожен третій відмігив, що це право порушується батьками²⁴; майже 20% дітей заявляють про те, що не задоволені можливістю вільно висловлювати свою точку зору в сім'ї²⁵. Звичайно, зазначені твердження безпосередньо не стосуються реалізації духовних запитів дітей, проте, на тлі узагальнюючих даних можемо припустити, що такі тенденції можуть мати місце і у цій сфері.

По-друге, релігійний плюралізм, конфесійне різноманіття, яке характеризується певною сукупністю віросповідних істин, світоглядів, переконань, релігійного досвіду, umożliwило існування в державі релігійних напрямків, течій, адепти яких можуть мати і мають своєрідне бачення різних аспектів суспільного життя, у тому числі стосовно виховання і навчання дітей. Якщо доросла людина звичайно сама визначає ставлення до релігії, рівень та способи відтворення власних релігійних потреб, то дитина – це людина, яка тільки формується як особистість і перебуває під впливом дорослих людей – батьків, опікунів та ін. Досить часто вона просто приречена переймати релігійний досвід родини, а також

23 Аналітична довідка за результатами опитування дітей віком 10-17 років у межах проєкту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» – Київ, 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/information_children.pdf – С. 15.

24 Там само – С. 3

25 Там само – С. 12.

конфесійно забарвлене сприйняття різноманітних явищ суспільного життя, причаймі до повноліття. Якщо батьки дитини з релігійних мотивів вважають згубно освіту вище елементарної грамотності, заявляють, що "...будь-яке виховання й система освіти згубно впливають на розвиток дитини. Вони нічого не дають, тільки гублять все живе у ній"²⁶, то за такої ситуації наряд чи дитина, особливо у ранньому віці, зможе піти проти волі батьків, відстоювати свої права чи світоглядне бачення. Таким чином, переконання батьків виступають спонукальним мотивом, який не тільки гальмує можливість освіти їх дітей, а й применшує шанси їх повноцінної соціалізації у суспільстві. Відповідно, зазначені позиції батьків можна розцінювати як відверте нехтування основоположними нормами Конституції України (ст. 35, ст. 52, ст. 53), Закону України "Про освіту" (ст. 35, ч. 2), Закону України "Про охорону дитинства", Сімейного кодексу України тощо.

Зважаючи на цю проблему, новим законопроектом про свободу совісті конкретизується право батьків, усиновлювачів, опікунів та піклувальників дитини виховувати її відповідно до власного світогляду та релігійних переконань, обумовлюючи при цьому важливу складову виховання – забезпечення психічного і фізичного здоров'я дитини. Релігійне виховання та навчання дітей до досягнення ними чотирнадцяти років відбувається лише за згодою їхніх батьків або осіб, які їх замінюють. Релігійне виховання та навчання дітей у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років здійснюється лише за їхньою згодою (ст. 3, ч. 4)²⁷. Зазначена норма проекту закону у разі її правової імплементації може стати гарантією реального забезпечення прав дитини, буде важливим стримуючим чинником для релігійно орієнтованих батьків.

Відтак аналіз питання правового унормування сучасних проблем релігійної освіти в Україні у всій її багатогранності виявляє, по-перше, не вирішеність багатьох питань, життєзначущих як для сучасного віруючого, так і суспільства в цілому; по-друге, зволікання українського законодавця з вирішенням цього питання, хоча воно не потребує особливих зусиль чи коштів і досвід розв'язання якого апробований в Україні й за кордоном; по-третє, правове врегулювання питання релігійної освіти за своїм значенням виходить далеко за межі власне освіти і набуває загальносуспільного значення як таке, що стосується повноти прав і свобод людини, формування громадянського суспільства, реалізації конституційної норми побудови правової держави. Вирішення цього питання буде конкретним кроком, що засвідчуватиме рух України у напрямі європейського вибору.

²⁶ Нові релігії України: - Т.8. – К., 2010. – С. 525, 529, 720.

²⁷ Проект Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (нова редакція): [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.its.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=784%3A1&catid=41%3A1&Itemid=68&lang=uk

Анотації

У статті Куліш Н.С. "Розв'язання проблеми релігійної освіти в Україні як одна з умов повноти забезпечення свободи совісті та віросповідання" аналізується актуальність правового унормування релігійної освіти в Україні, показується шляхи і значення вирішення цього питання для сучасного віруючого і українського суспільства в цілому.

Ключові слова: релігія, освіта та виховання, державно-церковні відносини, сучасний віруючий.

В статті Куліш Н.С. "Решение проблемы религиозного образования в Украине как одно из условий полноты обеспечения свободы совести и вероисповедания" анализируется актуальность правового урегулирования религиозного образования в Украине, показывается пути и значение решения этого вопроса для современного верующего и украинского общества в целом.

Ключевые слова: религия, образование и воспитание, государственно-церковные отношения, современный верующий.

The article of N. Kulish "Improvement of legal normalization of church-state relations in Ukraine - an important condition of the implementation of freedom of conscience and religion by believers" analyzes the impact of legal normalization of issues of the religious education on modern believer.

Keywords: religious education, church-state relations, the modern believer.

I. КЛИМЖ (Львів)

УДК 2-1:303.094.4

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Постановка проблеми. Релігійна ідентичність – динамічне утворення, яке конструюється індивідом в залежності від індивідуальних особливостей та соціальних умов. Достатньо популярним на сьогодні постає дослідження проблеми формування релігійної ідентичності у філозофії та онтогенезі. Стіваслення вікових періодів з періодами культурно-історичного розвитку людини і суспільства дозволяють розкрити нові аспекти відомої проблеми. У цьому сенсі важливим є звернення до вікових етапів формування релігійної ідентичності. Відтак науковою проблемою роботи є дослідження етапів формування релігійної ідентичності особистості у різні вікові періоди життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми релігійної ідентичності присвячені праці закордонних та вітчизняних дослідників, зокрема П. Бергера, Х. Мала, М. Мчедлова, І. Ігатової, Р. Старка, Є. Швайлової, С. Ходжасавої, А. Арістової, М. Бабія, В. Єленського, А. Колодного, Г. Кулагіної, Н. Мадей, І. Панкани, Л. Рязанова, Л. Филипович, М. Черенкова.